

Rechtvaardigheid en wereldvoedselvoorziening: een kleine, economische ethiek

Roel Jongeneel, sectiehoofd Landbouwbeleid bij LEI Wageningen UR

Het kernprobleem van de economie is hoe we als samenleving op een zo doelmatige, efficiënt mogelijke manier in de behoeften en noden kunnen voorzien. Daarin zijn tal van keuzes mogelijk die meer of minder gunstig uitpakken. De economische wetenschap is primair keuzewetenschap en probeert inzicht te geven in hoe dit zo slim mogelijk te organiseren, daarbij rekening houdend met de relatieve schaarste aan middelen.

Van de menselijke behoeften is de behoefte aan voldoende voedsel van goede kwaliteit er een die weinig toelichting behoeft. Een volwassen mens heeft per dag gemiddeld 2100 kilocalorieën aan energie uit voeding nodig. Daarnaast speelt voedsel ook een belangrijke rol als bron van genot en bij tal van belangrijke gebeurtenissen, of ze nu vreugdevol of verdrietig zijn, religieus of seculier. Als het gaat om de voedselvoorziening spelen markten, koop en verkoop een belangrijke rol. Er is wel productie voor eigen gebruik (subsistentie-landbouw) en binnen gezinnen en families is er een stuk herverdeling waarbij de markt buiten spel staat, maar over het geheel is de rol van markten toch ook hier dominant. Bovendien geldt dat, zoals ook met veel andere sectoren is gebeurd, de landbouwmarkten een steeds meer globaal karakter hebben gekregen. Er wordt veel met voedsel gesleept, vaak lokaal, maar in toenemende mate ook over de hele wereld.

In dit artikel wordt de economie van vraag en aanbod, productie en behoeftevoorziening nader onder de loep genomen vanuit het gezichtspunt van wat rechtvaardig is. Daarbij gaat het om een kleine, economische ethiek van de wereldvoedselvoorziening en de gevolgen daarvan voor het beleid.

Situatieschets

Volgens een recente FAO-studie leiden circa 925 miljoen wereldbewoners honger. Bijna tweederde daarvan (578 miljoen mensen) leeft in Azië, terwijl de rest zich vooral concentreert in Sub-Saharisch Afrika. Honger is sterk gekoppeld aan armoede: mensen die niet in staat zijn om voedsel te kopen of het zelf te verbouwen. Daarnaast is er sprake van 'verborgen honger'; mensen die een chronisch tekort hebben aan essentiële voedingsstoffen, zoals jodium, vitamine A en ijzer. Die groep telt zo'n 2 miljard mensen. Honger maakt mensen kwetsbaar voor ziekten, vermindert hun fysieke werkkraft en leidt in geval van kinderen tot achterblijvende groei en hersenontwikkeling.

Volgens prognoses zal in de periode van 2010 tot 2050 de wereldbevolking stijgen van ongeveer 6.9 miljard mensen naar ongeveer 9 miljard mensen. Veel mensen die in de opkomende economieën leven, zullen met het stijgen van de welvaart ook hun consumptiepatroon aanpassen en bijvoorbeeld meer vlees gaan eten. Verder is de zogenaamde bio-economie in opkomst, waarbij bronnen die voor voedsel kunnen worden gebruikt ook worden ingezet voor biobrandstofproductie. Deze drie factoren leiden naar verwachting tot een enorme toename van de vraag naar landbouwproducten en grond.

De huidige voedselproductie wordt geschat op circa 7 gigaton aan graanequivalenten (GE)¹. Om de groeiende bevolking te kunnen voeden is in 2050 circa 12 gigaton GE nodig. Als alle mensen een Europees eiwitrijk dieet willen, komt er 6 gigaton GE bij. Als 10 procent van onze huidige energieconsumptie uit biobrandstoffen zou moeten komen, komt er nog eens 5 gigaton GE bij. Alles bij elkaar genomen betekent dat een benodigde groei van de gewasproductie tot circa 23 gigaton GE (meer dan een verdrievoudiging ten opzichte van het niveau van vandaag,).

Uit agronomisch onderzoek blijkt dat de aarde wel 36 gigaton GE zou kunnen produceren, mits men er in slaagt de yield gap (het verschil tussen de werkelijke productie en de potentieel haalbare landbouwproductie per hectare) met circa 80% te reduceren. Technisch gezien lijkt er dus geen belemmering om de groeiende wereldbevolking ook in de toekomst te kunnen voeden, al is tegelijk duidelijk dat dit een enorme inspanning van onderzoek en beleid zal vragen.

De mogelijkheden op wereldschaal zeggen nog niets over de grote uitdagingen waar nationale en regionale overheden zich mee geconfronteerd zien. De harde praktijk is dat veel mensen het slachtoffer zijn van chronische honger; ze hebben wel behoeften en er is in principe wereldwijd ook voldoende voedsel beschikbaar, maar hun koopkracht is niet toereikend. Naar schatting zijn er ruim 900 miljoen mensen met ondervoeding. Zij zitten in een permanente voedselcrisis. Dit haalt niet elke dag de krant, maar is daarom nog niet minder schrijnend. Poverty amidst of the plenty. Het aantal mensen van de wereldbevolking dat beneden de armoedegrens zit, is de laatste jaren met de crises rond voedselprijzen in 2006 en 2010 sterk toegenomen. Schattingen spreken over zo'n kleine 100 miljoen extra mensen met chronische ondervoeding.

Nieuwe issues

Naast de toenemende vraag naar voedsel zijn er nog twee andere zaken die aandacht vragen. Allereerst is dat de overconsumptie van voedsel. Wereldwijd zijn er ongeveer evenveel mensen die met een teveel aan voedsel kampen als er mensen zijn die met te weinig rond moeten komen. Die overconsumptie leidt tot gezondheidsproblemen (obesitas) en op den duur schadelijke zwaarlijvigheid.

Een tweede issue is dat van de bio-energie, of nog algemener gesteld, de biobased economy. Gewassen en gewasresiduen -materiaal dat in principe geschikt is voor menselijke voeding of als veevoer- is ook bruikbaar voor de productie van biobrandstof en als grondstof voor andere producten (bijvoorbeeld biologische plastics). Een aantal landen, waaronder de EU, de VS en Brazilië, hebben mandaten afgegeven waarin wordt aangegeven dat een bepaald aandeel van de brandstof die gebruikt wordt voor transport uit bio-energie dient te bestaan. Dat creëert een heel nieuwe vraag, die in potentie bovendien van grote omvang is.

In de VS verdwijnt op dit moment al circa de helft van de maisproductie zo in de tank. Wereldwijd gezien wordt op dit moment circa 45% van granen, rijst, sojabonen, gebruikt voor voedsel, 45% als veevoer en circa 10% voor biobrandstoffen. Sommige landen hebben al aangegeven op termijn een significant deel van de transportbrandstof via bio-energie te willen dekken. De EU opteert voor 10% bijmenging in 2020 (zit nu ongeveer op de helft). De potentiële impact van de energievraag kan groot zijn, afhankelijk van waar het beleid op wil inzetten. Zou men 10% van de energievraag uit biobrandstoffen willen halen, dan zou daarvoor de hele huidige landbouwproductie nodig zijn.

Economische ethiek

Ook in de economie speelt ethiek een rol en het is nodig daar verder op te

---

¹ Berekeningen gebaseerd op werk van Martin van Ittersum. inaugurele rede *Future harvest; the fine line between myopia and utopia*. Wageningen, Wageningen Universiteit, 2011.

reflecteren. Er is zelfs sprake van een apart vakgebied van de economische ethiek. Economische ethiek focust zich op de ethiek van het economisch handelen, de uitkomsten van het economisch proces en de manier waarop deze worden gerealiseerd en de baten ervan worden verdeeld.

Maar er is nog een ander aspect: economische ethiek probeert zich bij haar ethische afwegingen rekenschap te geven van de eigenheid en de eigen aard van het economische. Dat is belangrijk. Wanneer algemene ethische beginselen of redeneringen plompverloren op de economie worden losgelaten, leidt dit tot allerlei problemen. Een van de reacties op zulk moraliserend denken over economie is de leus "zaken zijn zaken", waarmee men bepaalde handelingen weer aan de zeggenschap van de ethiek lijkt te willen onttrekken.

In zekere zin zit daar iets waars in; zaken zijn ook zaken en in het economisch verkeer spelen eigen fenomenen die om een passende ethische analyse vragen. Zo is het bijvoorbeeld niet duidelijk wat de christelijke norm van de naastenliefde betekent voor onderlinge concurrentie tussen bedrijven. Is dat in strijd met de eis van de liefde? Om die vraag te kunnen beantwoorden is het nodig dat men zich terdege rekenschap geeft van wat concurrentie in de economie eigenlijk betekent en wanneer deze positief is en wanneer negatief. Zo wordt in deze bijdrage naar de voedselvoorziening gekeken: als een specifieke economische activiteit, met tal van eigenaardigheden, waar de ethiek relevant is, maar dat vraagt dan wel om een goede analyse waarin economie en ethiek bij elkaar worden gebracht.

Rechtvaardigheid

De opzet van het vervolg is bescheiden omdat slechts een 'smalle ethiek' wordt meegenomen. Er wordt vooral geput uit theorieën over politieke rechtvaardigheid. Het ethische moment speelt daarin een rol, maar de beschouwde theorieën beogen primair een kader te geven voor het bereiken van 'politieke rechtvaardigheid', rekening houdend met de diversiteit van standpunten en overtuigingen zoals die plurale samenlevingen kenmerken. Toch is er in zo'n context een bepaalde mate van overeenstemming en beleidsmatig handelen nodig. De hierna te bespreken rechtvaardigheidstheorieën beogen precies dat te bieden en hopen op brede instemming vanuit de samenleving. Die instemming geldt dan het gebruik van die theorieën voor het politieke domein, niet de acceptatie ervan als omvattende leidraad voor het persoonlijk leven.

Er zijn eigenlijk drie rechtvaardigheids-concepten, ontleend aan de sociale filosofie, die een rol spelen in de economische ethiek. De eerste en oudste is die van het klassieke utilisme. De slogan die daarbij hoort is het streven naar "the greatest happiness for the greatest number". In economische termen betekent dat dan geluk bevorderen door mensen te laten ruilen². Dat maakt ze individueel beter af en werkt ook gunstig uit voor de economie als geheel. De economische theorie laat zien dat die ruil-rechtvaardigheid tot een doelmatige of efficiënte markttuitkomst leidt³. Je komt dan terecht in een situatie, waarin het niet mogelijk is om er nog maar één iemand op vooruit te laten gaan, zonder dat er ook iemand op achteruit gaat. Met andere woorden: alle ruilmogelijkheden waarbij sprake is van win-winsituaties zullen worden benut. In die zin leiden ruilrechtvaardigheid en marktwerking tot een welvaartsoptimum. En gegeven de initiële endowments, dat wil zeggen de middelen die een ieder vooraf aan de ruil ter beschikking heeft, leidt ruilrechtvaardigheid ook voor elk individu tot de best mogelijke situatie.

---

² Zie voor een meer recente, door dit utilisme geïnspireerde opvatting de visie van Von Hayek en de Oostenrijkse school.

³In termen van Aristoteles zou je dit de vereffenende rechtvaardigheid kunnen noemen. Van vereffenende rechtvaardigheid is sprake als er evenredigheid is in de wederzijdse prestaties in de ruil.

Hierbij moet wel worden bedacht dat als de initiële verdeling ongelijk of ongunstig is, dit de mogelijkheid tot ruil niet slechter maakt, maar het heft de ongelijkheid uit de uitgangssituatie waarschijnlijk maar voor een beperkt deel op. Daar zit dan tegelijk het zwakke punt van de ruilrechtvaardigheid; ze adresseert de ongelijkheid en oneerlijkheid niet die er kan zijn in de uitgangssituatie. Het is in die zin een liberale rechtvaardigheidsopvatting: laat mensen vrij om hun eigen situatie te verbeteren. Natuurlijk, beter deze rechtvaardigheid dan geen rechtvaardigheid, maar tegelijkertijd blijft het een smalle rechtvaardigheid. Het mist een essentieel deel, volgens sommigen zelfs het belangrijkste deel: het vraagstuk van de eerlijke verdeling.

Het tweede rechtvaardigheidsbegrip is de rechtvaardigheid zoals John Rawls dat beschrijft in zijn *Theory of Justice*. Je zou dat hulpbronrechtvaardigheid kunnen noemen. Anders dan het utilisme, betreft de hulpbronrechtvaardigheid de verdeling en ongelijkheid in de uitgangssituatie wel in de afweging. Rawls hanteert daarbij het bekende voorbeeld, waarin hij mensen vraagt om vanachter een sluier der onwetendheid (veil of ignorance) een cake te verdelen (dus zonder dat men weet welk stukje men straks zelf krijgt). Hij bespeurt dan een tendens om voor een zekere gelijkheid te kiezen. Wie geen belang heeft, heeft de neiging om voor eerlijkheid (de fair share) te kiezen.

Rawls trekt hieruit niet de conclusie dat alles gelijk moet zijn. Wel stelt hij dat er naar moet worden gestreefd om de basisgoederen of de basismiddelen van het bestaan en de vrijheden zoveel mogelijk gelijk te verdelen. Als er in de praktijk sprake is van ongelijkheid, dan stelt Rawls dat bij eventuele (beleids)veranderingen deze alleen te verdedigen of rechtvaardigen zijn als ze de situatie van degenen die in dat opzicht het slechtst af zijn, gunstiger maken.

Rawls rechtvaardigheidsbegrip impliceert dus het gelijk maken van de verdeling van de hulpbronnen. De overheid heeft daarin een belangrijke taak om zaken aan te pakken. Wat mensen vervolgens doen en hoe ze hun situatie verder optimaliseren, dat is hun eigen verantwoordelijkheid. Marktwerking en ruil bieden een goede context om dat verder te exploreren. Wat dat betreft is Rawls ook een typisch (neo)liberale sociale filosoof. Een belangrijke veronderstelling achter Rawls theorie van de rechtvaardigheid is dat hij altijd uitgaat van redelijke mensen, met redelijke ideeën, die op een redelijke manier met elkaar tot afspraken kunnen komen. De realiteit is vaak anders en weerbarstiger en weerhoudt mensen ervan om vanuit belangeloosheid en redelijkheid te denken. Daarmee zijn Rawls ideeën in zeker mate utopisch, maar als denkkader daarom niet minder waardevol.

De derde vorm van rechtvaardigheid, die van Sen en Nussbaum, gaat nog een stapje verder. Nog sterker dan in de theorie van Rawls ligt daar het accent op het scheppen van mogelijkheden (capabiliteiten). Dat vraagt er om dat mensen in een aantal opzichten goed worden toegerust. Een adequate verdeling van hulpbronnen a la Rawls is daarbij een randvoorwaarde. Sen, en in nog sterkere mate Nussbaum, gaan uit van de menselijke waardigheid. Die vraagt dat mensen de mogelijkheid krijgen om mee te doen in de samenleving. Dat vergt de creatie van mogelijkheden met betrekking tot een aantal basiscapabiliteiten. Anders dan bij Rawls vinden ze dat aan ieder daarvan een bepaald minimum moet worden gegarandeerd. Rawls is meer pragmatisch en staat sommige ongelijkheden toe, terwijl Nussbaum dit verwerpt. Wat hun analyse complex maakt is dat ze niet naar uitkomsten kijken en ook niet alleen naar de beschikkingsmacht over hulpbronnen. Nussbaum gaat zover om minimale waarden of drempelwaarden af te leiden voor een groep van wat zij 'essentiële capabiliteiten' noemt⁴. Het kunnen beschikken over voedsel is daarvan één onderdeel. Waar Nussbaum ook uitgesproken in is, is dat de overheid de plicht heeft te garanderen dat de minimale drempels ook worden gehaald.

---

⁴ Zie bijvoorbeeld M. Nussbaum (2011) *Mogelijkheden scheppen; Een nieuwe benadering van de menselijke ontwikkeling*. Amsterdam, Ambo Anthos Uitgevers

Zowel de benadering van Rawls, als die van Sen en Nussbaum refereren aan mensenrechten en een zeker minimum aan rechtvaardigheid, waarbij de menselijke vrijheid (en dus ook de pluraliteit in de samenleving) zo goed mogelijk wordt gerespecteerd c.q. veilig gesteld. Je zou hun benadering kunnen zien als een vertolking van een zekere mate van medemenselijkheid, waarin aan een ieder een eigen plekje wordt gegund. Wie kijkt naar de fundering zoals beide benaderingen die hebben in een vorm van een sociaal contract, kan net zo goed aan het eigenbelang refereren. In de origineire positie, zoals Rawls die schetst, waarbij je als individu niet weet waar, wanneer en hoe je geboren wordt, is het immers uiteindelijk in een ieders belang voor een eerlijke of gelijke verdeling te kiezen.

Een belangrijk punt om op te merken is nog dat opeisbaarheid c.q. realisatie van de rechten (op basisgoederen of capabilities) alleen echt te realiseren is binnen nationale gemeenschappen (landen). Zowel Rawls als Nussbaum hebben zich met de internationale dimensie bezig gehouden, maar daar liggen de zaken veel moeilijker.

Beleid rond voedsel en landbouw

Maar wat betekent bovenstaande voor het beleid met betrekking tot landbouw en voedsel? In het algemeen kan worden gezegd dat overheden zich nadrukkelijk met landbouw en voedsel bezig houden. Dat geldt zowel in welvarende alsook in ontwikkelingslanden. In welvarende landen werd de landbouwsector vaak gesteund. Dit droeg bij aan een efficiënte en moderne landbouwproductie. Voedsel werd goedkoop en uit de landbouw kwamen arbeidskrachten vrij die elders in de economie konden worden ingezet. In ontwikkelingslanden werden de consumenten ondersteund (in plaats van de producenten). Dit deed men door voedselprijzen laag te houden (en voedsel dus te subsidiëren). De keerzijde ervan was vaak dat ook de producenten lage prijzen ontvingen en de ontwikkeling van een gezonde en doelmatige eigen landbouwsector niet echt van de grond kwam.

Inmiddels zijn beide vormen van support sterk afgebouwd. De overheid heeft zich teruggetrokken. Dat geldt niet alleen haar bemoeienis met markten en prijzen, maar ook haar rol met betrekking tot onderzoek en ontwikkeling (R&D). De bestedingen daaraan zijn de laatste decaden sterk verminderd en dat pakt niet goed uit voor de innovatie in de landbouw. Er wordt door diverse auteurs gesproken over een productivity slowdown: een achterblijvende groei in de opbrengsten per hectare van gewassen.

Door de sterk toegenomen vraag naar voedsel (zoals in Azië), de vraag naar veevoer (als gevolg van de toenemende vraag naar een eiwitrijk dieet) en de vraag naar biobrandstoffen, stijgt de totale vraag momenteel sneller dan de aanbodontwikkeling kan bijhouden. Dat leidt tot dalende voorraden en stijgende prijzen. Vanwege het fragiele evenwicht tussen overschot en tekort in landbouwmarkten neemt de prijsvolatiliteit toe en kunnen acute schaarste situaties ontstaan. De situatie wordt nog erger als exporteurs van landbouwproducten hun exporten dreigen te blokkeren, om zo hun eigen binnenlandse voorziening in stand te houden. De OECD heeft er al een aantal keer op gehamerd dat exportbeperkingen slecht zijn voor de wereldwelvaart en eigenlijk net zo verstorend zijn als de oude prijssteun van weleer. Maar de landen die het aangaat, lijken daar maar slap op te reageren. Verwonderlijk is dat niet: als het erop aan komt is het hemd immers nader dan de rok.

Wat betekenen die hiervoor genoemde ethische opvattingen nu voor het landbouw- en voedselbeleid? Vier zaken dringen zich op:

Allereerst is voedsel een basisgoed en ook een cruciale capaciteit. Wie niet voldoende te eten heeft kan in allerlei opzichten niet goed functioneren. De overheid heeft dus een actieve rol te spelen daar waar de voedselvoorziening onder het drempelniveau blijft van datgene wat mensen nodig hebben. Het vraagt creativiteit en actief beleid om dit te realiseren. Voor landen die normaal voedsel exporteren, is het vanuit de ethiek gezien volstrekt rationeel om die export te beperken als de zaak

binnenlands door een voedselcrisis uit de hand dreigt te lopen en bepaalde bevolkingsgroepen in de knel komen.

In de tweede plaats heeft de overheid een verantwoordelijkheid voor een adequate eigen productie of zeker gestelde toegang tot voedsel. Dat laatste kan bijvoorbeeld via vrij internationaal verkeer. Echter, we hebben gezien dat er snel een kink in de kabel kan komen als er sprake is van calamiteiten. Exporteurs kunnen ineens stoppen met leveren en prijzen schieten omhoog. Gezien het belang dat vanuit de ethiek wordt gehecht aan een voorziening in de basisbehoefte aan voedsel en dit recht op de overheid geclaimd wordt, moeten overheden zorg dragen voor een ontwikkeling van de eigen landbouw en, meer algemeen, van de ontwikkeling van het platteland en de rurale gebieden.

Een derde aspect is het gebruik van voedsel voor industriële, non-food toepassingen, inclusief voor de productie van bio-energie. In termen van prioriteiten is het bijmengen van bio-energie voor de transportsector duidelijk iets dat op het tweede plan komt nadat de voorziening van voedsel voor een ieder die dat nodig heeft is veilig gesteld. Bovendien is de vraag naar biobrandstoffen erg kunstmatig en beleidsafhankelijk. Onder de vigerende prijsverhoudingen is de opname van bio-energie slechts van beperkte betekenis; het is het overheidsbeleid dat de doorslag geeft. Dit beleid moet zodanig zijn dat het belang van een adequate voedselvoorziening tegen redelijke prijzen ten alle tijde voorrang krijgt. De vraag naar biobrandstof moet een variabele functie worden gemaakt van de voedselsituatie.

Een vierde factor die in de steeds meer globaliserende wereld adressering verdient, is de internationale dimensie. De ethiek van de ruilrechtvaardigheid benadrukt het belang van vrij internationaal economisch verkeer om zo optimaal te profiteren van internationale arbeidsdeling. De rechtvaardigheidstheorieën van Rawls en Nussbaum erkennen dat ook op het niveau van de wereldorde de rechtvaardigheidsvraag dient te worden gesteld, maar zien dat het dan wel een moeizaam verhaal wordt. Niettemin zijn er aanknopingspunten om op basis van hun werk ook van een (beperkte) internationale verantwoordelijkheid met betrekking tot het landbouwbeleid te spreken. Met name van grote producenten en/of exporteurs mag worden gevraagd dat ze zich bewust zijn van wat hun rol en opstelling betekent voor de beschikbaarheid en toegang tot voedsel wereldwijd. Als het gaat om de ontwikkeling en de beheersing van productie en productiecapaciteit hebben zij een constructieve rol te spelen⁵. Dat geldt dan ook voor hun beleid met betrekking tot de aanwending van landbouwproducten voor non-food bestemmingen, bijdrage aan voorraadvorming en beheer en de handelspolitiek.

Conclusie

Er is in de economie (net zoals bij banken) sprake van zoiets als een 'zorgplicht'. De kern van de economie is immers een doelmatige en adequate behoeftevoorziening. Een randvoorwaarde bij de economische behoeftebevrediging is niet alleen dat de markt luistert naar koopkrachtssignalen van bemiddelden en welgestelden, maar ook dat er genoeg is van het noodzakelijke voor iedereen. De conclusie die uit economische ethiek van Nussbaum en Sen kan worden getrokken is dat daar met prioriteit aandacht aan dient te worden gegeven. Dit wordt erkend door de grote sociaal-politieke rechtvaardigheids-theorieën, ook die van een liberale snit.

Praktisch gezien vraagt dit om zorg voor landbouwsystemen en de basisfunctie die ze hebben: voldoende voedsel, tegen redelijke prijs, faire beloning voor hen die erin

---

⁵ Sen heeft met zijn bekende analyse van hongersnoden soms de suggestie gewekt dat voedseltekorten alleen een kwestie van verdeling zijn en niet van absolute tekorten. Maar, zoals we in de inleiding al lieten zien, is er zeker met het oog op de toekomst voldoende reden om ook zorg te hebben voor een adequate stijging van de productie (zie mededeling Niek Koning).

werken. Dit alles met inachtneming van heldere randvoorwaarden met betrekking tot de belasting van het milieu en behoud van biodiversiteit. De liberalisatie van het landbouwbeleid en het zich terugtrekken van overheden uit R&D past daarin niet. Er is dringend correctie van het beleid nodig, zowel in arme als in rijke landen. Dat omvat meer aandacht voor de aanbodkant (investeringen in productiviteitsverhogingen en innovatie) en meer aandacht voor de vraagkant (allocatie en verdeling, buffervoorraden).

Het goede nieuws is dat sinds de voedselprijzen crisis (2006-2008) de politieke en maatschappelijke aandacht voor het thema voedselzekerheid enorm is gestegen. Het thema is daarmee tegelijkertijd ook enorm gepolitiseerd en dat is, zoals de voortgang met betrekking tot het behalen van de Millenniumdoelen wel laat zien, geen garantie dat het echte probleem ook daadwerkelijk en op een effectieve manier wordt aangepakt. Zelfs voor mensen met een minimum aan rechtvaardigheidsgevoel is dat onverteerbaar.